Становлення комуністичного руху. Частина 4. «Другий Інтернаціонал»

Оригинальная статья

2024-03-14

65 мин. на чтение

Знати і розуміти найбільші історичні здобутки комуністичного руху, знати, які проблеми стояли перед ним у минулому і як вони вирішувалися — це означає мати потужний засіб для вибору правильних шляхів вирішення сучасних проблем.

Четверту частину цієї серії матеріалів присвячено розгляду процесу становлення Другого Інтернаціоналу, проблемі спотворення марксизму та боротьбі з різними течіями ревізіонізму, висвітленню позиції, щодо колоніального питання та проблеми війни, страйковому руху та політичній боротьбі робітничого класу, а також ролі та впливу Революції 1905 року, діяльності Інтернаціоналу перед початком Першої світової війни.

Тринадцять років минуло між розпуском Першого Інтернаціоналу та створенням Другого Інтернаціоналу. Протягом цього періоду в більшості країн Європи та в деяких інших країнах на загальних принципах марксизму виникли та розвинулися соціал-демократичні та соціалістичні партії.

Перший Інтернаціонал підготував ґрунт для цього розвитку. У провідних країнах соціал-демократичні та соціалістичні партії виросли з попередніх федерацій чи груп Першого Інтернаціоналу. У результаті боротьби всередині нього визначились основні принципи соціалізму та соціалістичної тактики, і підтвердилася перевага марксизму над різними іншими теоріями, які вносили небезпечну плутанину в розум людей.

Німецька соціал-демократична партія була найдавнішою соціал-демократичною партією. Вона виникла внаслідок об'єднання в 1875 році на з'їзді у Готі Німецької соціал-демократичної робітничої партії, створеної в Айзенаху в 1869 році, та Загальної німецької асоціації, організованої Лассаллем у 1863 році. Об'єднання відбулося внаслідок підйому робітничого руху та посилення урядового репресивного впливу в Німеччині. Протягом багатьох років вона вважалася зразковою як у відношенні вірності марксистській теорії, так і щодо підтримки її з боку широких мас виборців Німеччини. Ще в 1890 році на виборах до рейхстагу вона отримала 1,5 мільйона голосів, або одну п'яту частину загальної кількості голосів виборців.

Протягом 1870-х років соціал-демократичні партії були створені в Австрії, Данії, Франції, Нідерландах, Угорщині, Іспанії, Швейцарії та Сполучених Штатах Америки. В вісімдесяті роки партії соціал-демократів були організовані в Бельгії, Англії, Норвегії та Швеції. В інших країнах або вже існували групи, або йшов процес зародження партій.

Отже, до кінця вісімдесятих років стали належні умови для відновлення пролетарського Інтернаціоналу на більш широких основах. При цьому основні положення марксизму були прийняті більшістю соціалістичних партій.

1. Установчий з'їзд Другого Інтернаціоналу

Ідея створення міжнародної соціалістичної та пролетарської організації, безсумнівно, займала уми марксистів і їх прибічників протягом багатьох років після розпуску Першого Інтернаціоналу. У вересні 1877 року в Генті (Бельгія) відбувся Всесвітній соціалістичний конгрес. Під час роботи конгресу

делегати-марксисти скликали окрему нараду та прийняли рішення заснувати Міжнародне бюро в Бельгії, до якого увійшли Вільгельм Лібкнехт та інші ветерани Першого Інтернаціоналу.

Наступний соціалістичний конгрес відбувся у жовтні 1881 року в невеликому містечку Кур біля Цюриха. Серед делегатів був Вільгельм Лібкнехт. Учасники цього конгресу приділили багато уваги питанню про необхідність створення нового Інтернаціоналу, проте визнали, що умови для цього ще не дозріли.

Всесвітній робітничий конгрес в Лондоні, скликаний у 1888 році тред-юніоністами, ухвалив рішення провести у 1889 році в Парижі Всесвітній робітничий конгрес з метою створення постійної міжнародної робітничої організації, але без участі соціалістичних груп. Цю пропозицію було внесено Британським конгресом тред-юніонів. У зв'язку з цим марксистські соціалістичні партії вжили заходів для скликання міжнародного робітничого конгресу, на якому були б представлені соціалістичні організації. Конгрес повинен був зібратися в Парижі 14 липня 1889 року, у столітню річницю штурму Бастилії.

Отже, Установчому конгресу Другого Інтернаціоналу, організованому марксистськими соціалістичними партіями у 1889 році в Парижі, було протиставлено вороже реформістське антимарксистське міжнародне зібрання, організоване лідерами Британського конгресу тред-юніонів та французькими поссибілістами або опортуністами, під керівництвом Поля Бруса.

До складу організаційного комітету з підготовки Установчого конгресу нового Інтернаціоналу входили Август Бебель та Вільгельм Лібкнехт від Німецької соціал-демократичної партії, Поль Лафарг від французьких соціалістів, а також делегати від бельгійської, голландської та швейцарської соціалістичних партій. Уільям Морріс від імені Соціалістичної ліги Англії та делегати від Датської соціалістичної партії дали згоду ввійти в оргкомітет. Запрошення на Установчий конгрес Другого Інтернаціоналу було підписано представниками соціалістичних партій і груп шістнадцяти країн.

Були вжиті деякі заходи для об'єднання двох конгресів — марксистського та поссибілістського. Лідер Американської федерації праці Ґомперс, колишній противник соціалізму, вислав вітання обом з'їздам, закликаючи їх об'єднатися. Однак Енгельс виступив проти об'єднання. Він був переконаний, як писав у листі до Зорге від 17 липня 1889 року, що набагато важливіше дати робітникам можливість побачити, «де сконцентровано справжній рух, а де — обман» [1]. Кроки, вжиті для об'єднання на безпринциповій основі, нічого не принесли.

Але через два роки, на Брюссельському конгресі Другого Інтернаціоналу в 1891 році, обидві організації все-таки об'єдналися. Це було досягнуто на марксистській основі, тоді як задуманий поссибілістами Інтернаціонал так і не був організований.

Перший Паризький конгрес Другого Інтернаціоналу, скликаний марксистами, був значно сильнішим і представницькішим, ніж конгрес, організований поссібілістами. На останньому були присутні в основному французькі реформістські послідовники Бруса. Організації інших країн мали на ньому слабке і обмежене представництво. У роботі марксистського конгресу взяли участь близько 400 делегатів від соціалістичних організацій 22 країн.

Установчий конгрес Другого Інтернаціоналу в Парижі відбувався в атмосфері великого підйому. На червоному полотні за трибуною було написано: "Пролетарі всіх країн, об'єднуйтеся!" Через зал засідань простягалося полотнище із текстом вітання французьких соціалістів: "Від імені Парижа 1848

року, від імені Парижа березня, квітня і травня 1871 року, від імені Франції Бабефа, Бланка і Верлена ми вітаємо соціалістичних робітників усього світу!" [2].

На третьому полотні було написано лозунг, який виражав цілі конгресу: "Політична і економічна експропріація капіталістичного класу! Суспільна власність на засоби виробництва!" [3].

Головами Паризького конгресу були Едуард Вайян та Вільгельм Лібкнехт. У своєму виступі під час відкриття конгресу Вайян заявив, що конгрес є "однією з найвеличніших подій в історії народів", що він знаменує початок "нової ери свідомих і систематичних зусиль у боротьбі за права пригноблених, ери систематичних об'єднаних дій з боку міжнародного пролетаріату на користь соціалізму" [4].

Ось з якими великими надіями делегати конгресу Другого Інтернаціоналу розпочинали свою діяльність.

Найвидатнішою подією конгресу було рішення визнати 1 травня днем демонстрації міжнародної пролетарської солідарності. Текст цієї історичної резолюції звучить так:

> *"Організувати велику міжнародну демонстрацію, з метою того, щоб у всіх країнах і в усіх містах в один призначений день робітничі маси вимагали від державних влад законодавчого скорочення робочого дня до восьми годин, а також впровадження в життя інших рішень Паризького конгресу. Оскільки Американська федерація праці на своєму з'їзді в Сен-Луї в грудні 1888 року вже прийняла рішення про проведення подібної демонстрації 1 травня 1890 року, цей день призначається днем міжнародної демонстрації. Робітники різних країн повинні організувати свої демонстрації відповідно до умов, що існують в кожній країні" [2].*

Мета цієї резолюції полягала в тому, щоб провести 1 травня всесвітню демонстрацію сил робітничого класу. У випадку, якщо 1 травня виявився б робочим днем, це означало б страйк. Однак на прохання німецьких соціал-демократів, які боялися відновлення "виключного закону проти соціалістів", термін дії якого закінчувався в 1890 році, до резолюції був доданий останній абзац. Німецька соціал-демократична партія дала своїм членам вказівку не страйкувати 1 травня та обмежити святкування цього дня проведенням вечірніх мітингів.

Англійські представники на Паризькому конгресі віддавали перевагу святкувати 1 травня в першу неділю цього місяця. З іншого боку, французи, австрійці, угорці та багато інших робітників страйкували в день 1 травня і демонстрували на вулицях пролетарську солідарність та інтернаціоналізм робітничого класу. Такі страйки відбувалися незважаючи на дуже жорстокі заходи з боку поліції (в Північній Франції в 1891 році під час першотравневої демонстрації було вбито 10 людей).

Навколо питання про святкування 1 травня розгорнулася запекла боротьба. На завершення на III — Цюрихському — конгресі Другого Інтернаціоналу, що відбувся в серпні 1893 року, була прийнята резолюція, яка у принципі підтвердила необхідність проводити 1 травня міжнародний страйк і поруч з боротьбою за восьмигодинний робочий день встановила при цьому мету здійснення соціальної революції (за проханням німецьких соціал-демократів це завдання було сформульовано як "соціальне перетворення").

Резолюція залишила на розсуд кожної партії вибір форми маніфестації. Це компромісне рішення щодо 1 травня було прийняте за підтримки з боку

німецьких і англійських делегатів та із запереченням з боку французів і стало ілюстрацією добре відомого методу Другого Інтернаціоналу, який полягав у тому, що революційна термінологія з питань принципового характеру об'єднувалась на практиці з поступками правим тенденціям.

2. Боротьба проти анархізму в Другому Інтернаціоналі

У початковий період свого існування Другий Інтернаціонал був різношерстим за складом. До нього вступили політичні робітничі та профспілкові організації, які дотримувалися як соціалістичних (революційних та реформістських), так і анархо-синдикалістських поглядів.

Вступ профспілок до Другого Інтернаціоналу було офіційно дозволено на тому ж Цюрихському конгресі, який встановив, що "на конгрес будуть допущені всі професійні спілки, а також ті соціалістичні партії і організації, які визнають необхідність створення робітничих організацій і політичної боротьби" [5].

На Цюрихському конгресі представники англійських організацій брали участь в роботі, включаючи комітет Конгресу тред-юніонів (профспілок) Великої Британії та представників Федерації шахтарів Великої Британії. На Лондонському конгресі Другого Інтернаціоналу у 1896 році з 476 членів англійської делегації 185 осіб були представниками тред-юніонів і робітничих рад.

З самого початку своєї діяльності профспілки різних країн виявляли сильні інтернаціоналістичні тенденції. Питання створення окремого профспілкового інтернаціоналу обговорювалося на Цюрихському (1893) та Лондонському (1896) конгресах Другого Інтернаціоналу. У 1901 році в Копенгагені відбулася міжнародна профспілкова конференція, а в 1903 році був утворений Міжнародний секретаріат профспілкових центрів. У 1913 році була створена Міжнародна федерація професійних союзів.

Неоднорідний склад Другого Інтернаціоналу суттєво сприяв підривній діяльності анархістів протягом перших років його існування. Навіть попри опір анархістів, наступні конгреси Другого Інтернаціоналу сформулювали принципи політичної боротьби та задачі завоювання пролетаріатом політичної влади. Участь анархістів у роботі Другого Інтернаціоналу, як безпосередньо, так і через своїх представників у профспілках, що входили до нього, тривала протягом семи років.

Анархізм, що відображав погляди дрібних власників, що страждали від великого капіталу, ставив перед собою кінцевою метою комунізм, а як найближче завдання — знищення всіх форм держави та примусу. Але анархісти не розуміли, що шлях до цієї кінцевої мети лежить через завоювання пролетаріатом політичної влади та встановлення диктатури пролетаріату, яка є єдиним інструментом, здатним зламати опір великого капіталу та його державної машини, експропріювати капіталістів та створити новий суспільний порядок. Виступаючи проти цього марксистського погляду та вкриваючись "революційними" фразами, анархісти фактично виступали на боці контрреволюції, як про це свідчить досвід Жовтневої революції.

Заради своїх "революційних" принципів анархісти виступали проти політичної діяльності в умовах капіталістичного суспільства, яка полягає в створенні політичних партій робітничого класу, в боротьбі за реформи, а також в виборчій боротьбі. Виступати проти цього — значить відмовлятися від необхідності проведення в умовах відносно мирного передреволюційного

періоду роботи з розвитку політичної свідомості робітників, підготовки виступів та організації робочого класу з метою того, щоб він був здатний завоювати політичну владу.

Необхідність боротьби марксистів проти анархізму у перші роки діяльності Другого Інтернаціоналу Ленін вельми ясно обґрунтував у праці "Завдання пролетаріату в нашій революції", опублікованій у вересні 1917 року. Він писав:

> *"Бо,тоді, після поразки Паризької Комуни, історія поставила на порядок денний: повільну організаційно-просвітницьку роботу. Іншої не було. Анархісти не лише теоретично були (і залишаються) докорінно неправі, і економічно і політично. Анархісти невірно оцінили момент, не розуміючи всесвітньої ситуації: розбещений імперіалістичними прибутками робітник Англії, розбита Комуна в Парижі, щойно перемігший (у 1871 р.) буржуазно-національний рух в Німеччині, спляча столітнім сном напівкріпосна Росія.*
>
> *Маркс і Енгельс правильно врахували момент, зрозуміли міжнародну ситуацію, зрозуміли завданняповільногопідходу до початку соціальної революції" [6].*

Ленін при цьому не забув додати, що "повільний підхід", відповідний тому періоду, не є незмінним принципом, застосовним у всі часи і навіть після початку революційної ери. "Не будемо,— попереджав він,— наслідувати тим горе-марксистам, про яких говорив Маркс: „Я сіяв драконів, а збір врожаю дав мені бліх”" [6].

У 1893 році на Цюрихському конгресі Другого Інтернаціоналу була прийнята спеціальна резолюція з питання тактики. Ця резолюція, складена в обережних висловах, закликала робітників усіх країн досягати політичних прав, використовувати можливості виборчої боротьби і боротьби за реформи з метою "завоювання політичної влади і перетворення її з інструмента господарювання капіталу в інструмент визволення робітничого класу" [7].

Ця формулювання було недостатньо чітким і було уточнено на наступному конгресі Другого Інтернаціоналу. Однак воно вже надало можливість провести розмежування з анархістами. Коли ця резолюція була прийнята більшістю голосів, анархісти в знак протесту покинули зал засідань. Енгельс, який був присутній на останньому засіданні Цюрихського конгресу, у своєму в заключному виступі підкреслив необхідність організаційного розмежування з анархістами. Це завершилося в 1896 році на Лондонському конгресі Другого Інтернаціоналу. Резолюція з питання політичних дій мала такий вигляд:

> *«1. Під політичними діями конгрес розуміє боротьбу, організовану — у всіх формах її прояву — для завоювання робітничим класом політичної влади в сфері законодавчої та адміністративної діяльності в державі та громаді.*
>
> *2. Конгрес заявляє, що завоювання політичної влади є для робітників найкращим засобом досягнення повного визволення — людської та громадянської свободи, завдяки якій вони зможуть встановити соціалістичну республіку.*
>
> *Конгрес закликає робітників усіх країн об'єднатися в одну партію, відмінну від усіх буржуазних партій, та висунути такі вимоги:*
>
> *Загальну подачу голосів для всіх дорослих*
>
> *Право бути обраним для кожного дорослого*
>
> *Обрання шляхом балотування*
>
> *Право петицій та референдуму місцевого та національного» [8].*

У цій же резолюції щодо прав націй говорилося, що конгрес висловлюється за «повне право самовизначення (selbstbestimmungsrecht) всіх націй і висловлює своє співчуття робітникам будь-якої країни, яка страждає в даний час під гнітом військового, національного або іншого абсолютизму» [9].

Марксисти досягли виключення анархістів з Другого Інтернаціоналу. Це покінчило з непрямою участю анархістів у його діяльності, хоча їхня участь у роботі професійних союзів, які входили до Інтернаціоналу, обумовлювалась необхідністю визнання їхньої політичної та парламентської діяльності.

Боротьба за проведення політичних дій об'єднала в один табір як революційних марксистів, так і реформістів, і це спростило кінцевий розгром анархістів у Другому Інтернаціоналі. Проте боротьба між революційним марксизмом і реформізмом, яка виявилася в початковій формі на конгресах дев'яностих років, тепер повинна була розширитися і поглибитися, досягнувши критичного моменту.

3. Боротьба марксистів проти ревізіонизму

Боротьба марксистів проти ревізіонізму в II Інтернаціоналі велася з питань теорії.

Ревізіонізм (від англ. revision — «перегляд, зміна») — це відступ від основних положень марксизму, приховуваний під «оновленням» і «розвитком» теорії. Важливо відрізняти дійсний науковий розвиток марксизму від ревізіонізму. У часи Другого Інтернаціоналу з'явився особливий вид ревізіонізму, який в основному виступав у формі реформізму.

Реформізм загалом вже давно був відомий як прояв буржуазного впливу в робітничому класі. Політика реформізму полягає в політиці пристосування до капіталізму, відмови від революційних цілей і заміни цих цілей боротьбою за реформи. При цьому ця боротьба не повинна призвести до завоювання політичної влади і соціалістичної революції, але є альтернативою соціалістичній революції. Це спроба згладжувати класову боротьбу, вселити віру в "гармонійний та прогресуючий капіталізм".

Оскільки повсякденне життя спростовує ці теорії, то логіка реформізму, якими б доброзичливими не були початкові суб'єктивні наміри його представників, призводить до того, що в гострих моментах класової боротьби чи небезпечних міжнародних подій вони відкрито виступають на боці капіталізму, проти робочого класу. Вони навіть стають активними агентами капіталізму, зраджуючи робітничому класу та жорстоко придушуючи його виступи.

Зараз все це добре відомо з практичної діяльності соціал-демократів. Але в перші роки XX століття боротьба в галузі теорії почалася на великому форумі Другого Інтернаціоналу.

В англійському робітничому русі ранні форми відкритого реформізму володарювали ще в другій половині XIX століття. Вони виявлялися переважно в тому, що старі тред-юніони (профспілки) кваліфікованих робітників очолювали ліберальні робітничі лідери. На їхню честь слід відзначити те, що вони брали участь у роботі Першого Інтернаціоналу. Однак вони вийшли з нього після поразки Паризької Комуни, і до кінця XIX століття вони виступали проти соціалізму та самостійної політичної діяльності робітничого класу. Це явище, безумовно, було пов'язане з тим, що Англія була першою капіталістичною світовою державою, яка мала обширні колоніальні володіння та панувала на світовому ринку. Це давало її правлячим колам можливість йти на поступки

верхівці робітничого класу та його керівництву, щоб завоювати їх довіру та перетягнути на свій бік.
Проте з розвитком капіталізму в Англії в останній чверті XIX століття, що супроводжувався зростанням концентрації капіталу і монополій, переходом до етапу імперіалізму, а також в зв'язку з одночасним швидким процесом розвитку капіталізму в провідних країнах Західної Європи, особливо в Німеччині, Франції, Бельгії, а також в Сполучених Штатах Америки, різні форми реформізму та опортунизму широко розповсюдилися в цих країнах.

Отже, сталося так, що в найбільш розвинених капіталістичних країнах, які першими досягли об'єктивних умов, необхідних для переходу до соціалізму, і в яких спочатку розвинувся сучасний робітничий рух, зріст опортунізму серед робочої аристократії та керівництва рухом затримав втілення революційної мети, і розвиток світової соціалістичної революції в найбільш розвинених промислових країнах повинен був пройти не так, як передбачав спочатку Маркс.

4. Початок спотворення марксизму

Маркс і Енгельс попереджували про зростання дрібнобуржуазних реформістських тенденцій в Німецькій соціал-демократичній партії. У листі до Зорге від 19 жовтня 1877 року Маркс писав:

> *«В Німеччині у нашій партії не стільки серед мас, скільки серед лідерів (вихідців з вищих класів і "робітників") пахне гнилизною. Компроміс з лассальянцями призвів до компромісу і з іншими неповноцінними елементами, у Берліні (через Моста) з Дюрінгом і його "шанувальниками", і, крім того, з цілою шайкою незрілих студентів і найрозумніших докторів, які поставили перед собою завдання надати соціалізму "вищий, ідеальний" напрям, тобто замінити його матеріалістичну базу (що вимагає, перш ніж нею опікуватися, серйозного об'єктивного вивчення) — сучасною міфологією з її богинями справедливості, свободи, рівності та братерства» [10].*

Так само в листі до Іоганна Філіппа Беккера від 15 червня 1885 року Енгельс писав:

> *«В такій буржуазній країні, як Німеччина, партія повинна мати також і буржуазне "освічене" праве крило, яке вона відкине в рішучий момент» [11].*

У листі до Бернштейна від 5 червня 1884 року Енгельс серйозно порушив питання про необхідність проведення в німецькому соціал-демократичному русі розколу з опортуністичними елементами, взявши за основу ставлення до корінних питань програми партії. Однак він вважав за краще відкласти розкол до скасування «виняткового закону проти соціалістів», в іншому випадку опортуністичні елементи в утворившихся умовах, коли поліція переслідує активістів робітничого класу, матимуть можливість залучити на свій бік більшість членів Німецької соціал-демократичної партії.

У 1891 році Енгельс, різко критикуючи слабкі сторони проекту програми соціал-демократів 1891 року, особливо наголошував на загрозі, яку становив опортунізм, «що розповсюджувався в значній частині соціал-демократичної преси». Енгельс писав:

> *«Що може вийти з цього, крім того, що партія раптом в рішучий момент опиниться безпомічною, що з рішучих питань в ній господарюватиме неясність і відсутність єдності, тому що ці питання ніколи не обговорювались?...Це забуття великих, корінних міркувань через мізерні інтереси дня, це полювання на мізерні успіхи та боротьба через них без врахування подальших наслідків, це*

> *принесення майбутнього руху в жертву теперішньому, можливо, відбувається через "чесні" мотиви. Але це є опортунізм і залишається опортунізмом, а "чесний" опортунізм, мабуть, небезпечніший за всі інші» [12].*

Однак ці критичні зауваження, які Енгельс надіслав Каутському в 1891 році, були опубліковані лише через десять років, коли наступ ревізіонізму під керівництвом Бернштейна вже був у розпалі.

За кілька місяців до своєї смерті Енгельс у відомому "Вступі до праці К. Маркса "Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р." зробив своє останнє попередження про небезпеку опортунізму. "Вступ" датований 6 березня 1895 року, а Енгельс помер 5 серпня 1895 року. У цій своїй останній роботі, призначеній для міжнародного робітничого класу, Енгельс намалював ескізи майбутньої революційної боротьби в умовах розвинутого капіталізму з поступовим зростанням — в рамках законних можливостей — кількості робітничих батальйонів з метою підготовки до вирішального зіткнення і до завоювання влади.

Користуючись діалектичним методом, він аналізує в розрізі нових умов початку XX століття два аспекти революційної боротьби — мирний і немирний. Він показав, що стара, барикадна форма боротьби за зразком революції 1848 року вже не підходить:

> *"Довгі, прямі, широкі вулиці у недавно побудованих після 1848 року кварталах великих міст, здається, як би навмисне пристосовані дії нових гармат і гвинтівок. Безглуздим був би той революціонер, який сам обрав би для барикадної боротьби нові робітничі квартали у північній і східній частині Берліна» [13].*

Відразу після цього, наче передбачаючи можливе зловживання цим висновком різними призначеними або прихильниками легальних форм боротьби, Енгельс продовжує:

> *"Чи це означає, що у майбутньому вулична боротьба вже не відіграє ролі? Зовсім ні. Це означає лише, що умови з 1848 року стали значно менш сприятливими для борців із громадянського населення, значно більш сприятливими для військ. Майбутня вулична боротьба може, таким чином, призвести до перемоги лише у випадку, якщо це невигідне співвідношення буде урівноважено іншими моментами. Тому вулична боротьба буде відбуватися рідше на початку великої революції, ніж під час подальшого її ходу, і її доведеться розпочинати з більш значущими силами. А ці сили так само, як і протягом усієї Великої французької революції, як 4 вересня 1870 і 31 жовтня 1870 року в Парижі, нададуть, слід вважати, перевагу відкритому наступу, ніж пасивній барикадній тактиці" [13].*

Точність цього прогнозу блискуче підтверджена перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 року. В Росії від лютого до жовтня 1917 року розвивалися революційні події, перш ніж петроградські робітники, солдати, моряки Балтійського флоту під керівництвом Леніна успішно здійснили збройне захоплення влади при такій переважній підтримці мас, що воно було майже безкровне. Пізніше робітники і селяни понесли важкі втрати, коли вони стали відбивати наступ білогвардійських військ і військ інтервентів, що стало наслідком затримки пролетарської революції в інших країнах Європи.

Вступ Енгельса до праці Маркса "Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р.", що відображає політичне завдання робітничого класу, присвячений новим проблемам, які виникли у XX столітті. Він виявився важливим інструментом для розкриття небезпечної внутрішньої слабкості, яку проявили в епоху імперіалізму більшість лідерів соціал-демократичних партій і Другого Інтернаціоналу.

Лідери Німецької соціал-демократичної партії старанно приховували від звичайних членів партії основні революційні положення "Вступу" Енгельса, зокрема його положення про мирну і немирну революційну боротьбу, яке було цитовано вище.

Таким чином, у опублікованому лідерами німецьких соціал-демократів варіанті "Вступі" було спотворено правильне співвідношення мирних і немирних форм боротьби. В результаті цього подавалася одностороння доктрина відмови від старої, барикадної революційної тактики як вже застарілої форми боротьби, і в зв'язку з цим на перший план висувалося положення про застосування у будь-якому випадку легальних форм боротьби як єдиного шляху пролетаріату в майбутньому. Отже, змісту "Вступу" було надано зміст, абсолютно протилежний тому, який вкладав у нього Енгельс.

Справжній текст "Вступу", тобто оригінал рукопису, знаходився у Бернштейна, який після смерті Енгельса використовував фальсифікований текст цього "Вступу" для підтримки своїх ревізіоністських домислів. Чотири роки потому Каутський, який тоді ще стояв на позиціях марксизму, закликав Бернштейна опублікувати справжній текст "Вступу". У своїй роботі "Бернштейн і діалектика" Каутький писав:

> *"Бернштейн має у себе рукописи, що залишилися після Енгельса. Якщо серед них є і оригінал "Вступу" з викресленим висновком, то я закликаю його опублікувати цей висновок, який Енгельсом було виключено лише через зовнішні умови, а не через внутрішні спонукання. Ми тоді побачимо, як мало мав Бернштейн права посилатися на Енгельса" [14].*

Бернштейн відмовився виконати це прохання Каутського. Більше ніж тридцять років праві соціал-демократи поширювали фальсифікований текст "Вступ" як "доказ" того, що марксизм відмовився від концепції насильницької форми революції, визнаючи її застарілою.

Цю грубу фальсифікацію "Вступу" розкрив директор Інституту К. Маркса та Ф. Енгельса Д. Рязанов. У книзі "Очерки з історії марксизму" він пише, що в архіві Німецької соціал-демократичної партії йому вдалося виявити рукопис "Вступу" і сфотографувати його. На сторінках цієї ж книги (виданої в 1928 році) Рязанов відтворив ті місця "Вступу", які були вилучені лідерами німецьких соціал-демократів — Лібкнехтом, Фішером та іншими — ще при житті Енгельса, а також привів ті місця "Вступу", які були викинуті та спотворені Бернштейном після смерті Енгельса [15].

Результат цього підроблення, здійсненого правими соціал-демократами на початку їхньої діяльності, мав великі наслідки. Фальсифікований текст "Вступу" поширювався як "політичне завдання Енгельса" і в критичний період розвитку імперіалізму відкрив широкий шлях опортуністичній теорії про легальні форми боротьби пролетаріату за свої права.

Бернштейн зробив вигаданий текст «Вступу» Енгельса однією з головних основ своєї ревізіоністської кампанії проти марксизму, виклавши її в своїй книзі «Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії», опублікованій в 1899 році. За допомогою цього трюку опозиція лівих соціал-демократів була дезорганізована. Авторитет Енгельса в галузі революційної теорії та військових наук був дуже високим, щоб проти нього можна було заперечувати.

У зв'язку з цим, заяви лівого марксистського крила Німецької соціал-демократичної партії та зайнятих лівими позиціями свідчать, що вони не мали чіткого та ясного розуміння питання про державу та завоювання влади пролетаріатом. На Установчому з'їзді Комуністичної партії Німеччини наприкінці грудня 1918 року Роза Люксембург, все ще посилаючись на

спотворений «Вступу» Енгельса, оскільки тоді вона не могла знати про його фальсифікацію, заявила наступне:

> *«Я не хочу сказати, що Енгельс завдяки цим розсудженням зробив себе одним із винуватців всієї лінії розвитку подій в Німеччині, але я лише скажу: перед нами класичний документ тієї концепції, яка жила в середовищі німецької соціал-демократії або яка, скоріше, вбила її» [16].*

Сміливість, дальновидність та твердість Леніна та більшовиків в захисті принципів революційного марксизму, зокрема питання про необхідність озброєного повстання робочого класу для перемоги соціалістичної революції в умовах, коли праві соціал-демократи широко розповсюджували свій фальсифікований "авторитетний" "Вступ" Енгельса, набувають ще більшого значення.

Коли Енгельс дізнався про цю фальсифікацію, його обуренню не було меж. Незважаючи на те, що його дні були вже злічені, він одразу, 1 квітня 1895 року, написав Каутському:

> *«Зі здивуванням я сьогодні знаходжу в «Vorwärts» надрукований без мого відома витяг з мого «Вступу», який спотворено таким чином, що я представляю в ньому вигляд миролюбного прихильника законності в будь-якому випадку. Тим більше я б хотів, щоб «Вступ» повністю з'явився в «Neue Zeit», і це соромне враження зникло» [17].*

Але більш повний текст у газеті «Neue Zeit» з'явився без абзаців, які мали вирішальне значення. Вони були опущені, як це було пояснено Енгельсу, мовляв, з огляду на обережність, тобто через побоювання викликати цими абзацами відповідні заходи з боку поліції (хоча в той же час не було здійснено жодних кроків для того, щоб довести до відома членів соціал-демократичної партії дійсну точку зору Енгельса). Пізніше щодо цього спотворення Каутський писав наступне: «Вина за це лягає не на Енгельса, а на німецьких друзів, які змусили опустити висновки, як занадто революційні» [18].

3 квітня 1895 року Енгельс у листі Лафаргу писав, що Лібкнехт зіграв з ним «непоганий жарт», взявши з його «Вступу» все, «що могло йому послужити для захисту мирної в будь-якому випадку, противонасильницької тактики... але цю тактику я рекомендую лише для Німеччини сьогодення, та й то зі суттєвими застереженнями. Для Франції, Бельгії, Італії, Австрії не можна було б дотримуватися цілком цієї тактики, а для Німеччини вона вже завтра може стати неприйнятною» [17].

Це пряме спотворення марксизму з боку тодішніх керівників соціал-демократів було симптоматичним і було початком нової фази розвитку. Останню працю Маркса, а саме безжалісну «Критику Готської програми», написану в 1875 році, лідери Німецької соціал-демократичної партії не публікували протягом шістнадцяти років. У кінці кінців ця праця була опублікована лише завдяки сильному тиску з боку Енгельса.

Остання праця Енгельса - «Вступ до праці К. Маркса „Класова боротьба во Франції з 1848 по 1850 р.“» була одразу ж спотворена з метою надати їй абсолютно протилежний, контрреволюційний зміст. Таким чином, голоси Маркса та Енгельса були заглушені. Більшість виступивших на арену політичної боротьби після смерті засновників марксизму керівників соціал-демократів була недостатньо твердою, щоб продовжувати їх справу. Вони навіть допомагали приховувати та спотворювати їхню доктрину спочатку напівсвідомо, через «чесний» (за словами Енгельса) опортунізм, а потім все більш свідомо, доки в 1914 році не дійшли до відкритого зрадництва справи робітничого класу.

З цього часу, особливо після Жовтневої революції, роль лідерів соціал-демократів, які розпочали боротьбу проти комунізму, зводилася до того, що вони почали злословити марксизм та спотворювати його революційну сутність, застосовуючи нечесні методи.

Революційне, марксистське ліве крило в Другому Інтернаціоналі на початковому етапі теоретичної боротьби проти наступу ревізіонізму знаходилося все ще в процесі консолідації своїх сил. Імперіалізм зміг знайти шлях для проникнення в рух робітничого класу з метою роз'єднання робітників і розколу їх рядів шляхом підкупу цілих груп та їх керівництва. Ревізіонізм, фабіанство, прогресивізм, ліберальний лейборизм, еволюційний соціалізм — всі ці течії виплили на поверхню на базі соціальної корупції, але їхні дні були недовгі.

5. Фабіанство та ревізіонізм

Сутність ревізіонізму полягає в спробі подати епоху війн і революцій як еру посилення гармонії класів та послаблення протиріч і довести необхідність ревізії марксизму як вчення, яке «застаріло» в умовах сучасності.

Ревізіонізм у свій час розглядався як ідеологічна та політична дискусія стосовно доктрин і тактики. Історичний досвід показує, що ревізіоністи намагалися в початковий період імперіалізму, який власне вів людство до Першої світової війни, створити про нього ілюзії, коли імперіалізм міг ще розглядатися буржуазією як «прогресивний», «ліберальний», що реалізує «соціальні реформи», а навіть «миролюбний».

З класової точки зору ревізіонізм був вираженням поглядів певного соціального прошарку (переважно малої буржуазії, державних службовців, робочої аристократії), тісно пов'язаного із процесом імперіалістичної корупції та тимчасово виринаючого на гребні хвилі.

Фабіанство було характерною англійською формою реформізму. Один із головних засновників Фабіанського товариства Сідні Вебб здобув свій політичний досвід, працюючи чиновником у міністерстві колоній. Під час перетворення англійського капіталізму в імперіалізм Фабіанське товариство виступило піонером у поширенні реформізму.

«Фабіанські есе» були опубліковані в 1889 році, тобто за 10 років до виходу книги Бернштейна «Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії», яка стала біблією ревізіонізму у Європі. Фактично свої ідеї Бернштейн позичив в Лондоні у Вебба.

Однак фабіанці з самого початку відверто заявляли, що вони є антимарксистами. Вони хвалилися тим, що їхнім першим і головним досягненням, як висловився секретар їхнього товариства і історик Е. Р. Піз, було «руйнування чар марксизму в Англії» [19].

Фабіанці не приховували, що базують свою теорію на буржуазній економічній науці та відкрито визнавали основи імперіалістичного ладу. Опублікований ними памфлет під час англо-бурської війни «Фабіанці та імперія» провозголошував об'єктивні переваги великих імперій над малими незалежними країнами. Через це вислів «фабіанський імперіалізм» стало ганебним в рядах англійського робітничого руху.

Перша світова війна стала найбільшим потрясінням для фабіанства. Керівники фабіанців, подружжя Сідні та Беатріса Вебб, визнали, що вони ніколи не

приділяли уваги міжнародній політиці, тобто реальному становищу в світі. Коли подальший хід світових подій, а також діяльність лейбористських урядів у Англії та успіхи соціалізму в Радянському Союзі показали повну неспроможність теорії фабіанців, її засновники чесно визнали це. У своєму заповіті (у післямові праці Беатрис Вебб "Наше Партнерство" 1948 року) вони також визнали правильність марксистської теорії.

В Європі, де марксизм як ідеологія пролетаріату був основою, на якій розвивався соціалістичний рух, поширення реформізму з самого початку не могло приймати відкриту антимарксистську форму. Тут реформізм повинен був маскуватися та говорити про необхідність «ревізії» марксизму, а не відхиляти його повністю. Всього лише ідеї та теорії марксизму, його стратегія та тактика були оголошені абсолютно застарілими та протирічущими умовам сучасного капіталізму, отже, потрібна була їхня ревізія відповідно до «модернізованого капіталізму».

Цей ревізіонізм очолив колишній банківський службовець Бернштейн, який користувався певним авторитетом як літературний душоприказник Маркса, який розбирав його літературне надбання. Хоча у дійсності нічого не робив та навіть приховував листи та рукописи. Його книга «Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії» фактично була викликом основним теоретичним положенням марксизму заради вдаваним див "модернізованого" капіталізму і саме тому викликала бурхливу полеміку в міжнародному соціал-демократичному русі.

Звісно, із розвитком капіталізму на початку XX століття з'явилися нові фактори, яких не було в той час, коли Маркс писав «Капітал», і які потребували теоретичного узагальнення для того, щоб можна було застосовувати висновки Маркса в сучасних умовах. Такий творчий підхід завжди необхідний. Так, марксизм — не мертва догма, а жива творча теорія, сила якої полягає саме в здатності враховувати нові фактори реального світу, що постійно змінювалися.

Це завдання в умовах нового періоду розвитку капіталізму за перші п'ятнадцять років XX століття виконав Ленін у своїй праці «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму». Він показав, як треба застосовувати марксистський метод для розуміння нових факторів і керування ними. Не викидати за борт теорію марксизму і не повторювати механічно старі формули як вічні істини — він аналізував нові фактори в світлі марксистської теорії та робив необхідні висновки для боротьби робітничого класу та соціалістичного руху.

До початку XX століття капіталізм розвивався відповідно до законів, відкритих Марксом, шляхом подальшого процесу концентрації і централізації, переростання з капіталізму епохи вільної торгівлі в монополістичний. Невелика група імперіалістичних держав поділила світ і жорстоко експлуатувала колоніальні народи, що становили більшу частину людства. При цьому дрібні відсотки з прибутків використовувались для підкупу верхівки робочого класу в імперіалістичних країнах-метрополіях.

Продовження накопичення капіталу та тенденція до нових завоювань, які ламали межі вже поділеного світу, наближали імперіалістичні держави до загальної війни за переділ світу. Незважаючи на показовий характер реформ, проведених у країнах-метрополіях, класова боротьба та протиріччя між працею та капіталом посилювались. Епоха, що наступала, була епохою війн і революцій.

Ревізіоністи дотримувалися іншого методу. Зіткнувшись з новими факторами, що виникали з розвитком капіталізму, ревізіоністи навіть не намагалися використати основний інструмент марксистської теорії. Фактично вони

відкинули марксистську теорію і оголосили її застарілою та спростованою самим життям. Ревізіонізм відхиляв марксистську теорію доданої вартості, стверджував, що не відбувається концентрації капіталу, як передбачав Маркс, і що розвиток капіталізму йде вшир, що властиві капіталізму протиріччя і кризи ослаблюються, що у зв'язку з цим мета — боротьба за побудову соціалізму — втратила своє значення і що ось звідси найактуальніше завдання полягає в тому, щоб в межах капіталістичного ладу постійно домагатися проведення нових реформ («рух — це все, а мета — ніщо»).

Таким чином, ревізіонізм, прикриваючись словесним визнанням марксизму, представляючи його як якийсь лозунг, фактично відкидав всі його основні теоретичні положення, замінюючи їх, звісно, найбільш «сучасним», розумним «новим підходом», а по суті, дуже застарілими ліберально-реформістськими ілюзіями.

6. Мільеранізм

Боротьба всередині Другого Інтернаціоналу проти різноманітних течій, які в підсумку набули виразної форми ревізіонізму, на початку не розгорнулася навколо теорії Бернштейна, яка ще знаходилася в стадії формування і в зародку містилася в меморандумі, представленому конгресу Німецької соціал-демократичної партії наприкінці 1898 року. Ця боротьба розгорнулася з конкретного питання участі соціалістів у буржуазних коаліційних урядів. Це питання виникло у зв'язку зі справою Дрейфуса у Франції.

Антидемократичний наступ французької реакції, яка раніше інших деякі пізніші характерині риси фашизму, з військовою кастою як своїм передовим загоном і огидним антисемітизмом на озброєнні її пропаганди, зосередив удар на офіцері французької армії Дрейфусі, що був євреєм за походженням. За хибними обвинуваченнями Дрейфуса було визнано винним у зраді та засуджено.

Внаслідок великого обурення демократичних і прогресивних елементів у Франції та по всьому світу проти цього мерзенного процесу Дрейфус був звільнений, а в 1906 році повністю реабілітований. Багато відомих прогресивних демократичних представників і письменників у Франції, таких як Еміль Золя та Анатоль Франс, відіграли дуже важливу роль у боротьбі за звільнення та реабілітацію Дрейфуса.

Очевидно, що навколо цього питання розгорнулася рішуча боротьба за демократію проти антидемократичного наступу клерикально-мілітаристської реакції, яка мала першочергове значення для пролетаріату. Таким чином, інтереси пролетаріату вимагали, щоб він грав активну, авангардну роль у цьому питанні, співпрацюючи з широким загальним фронтом всіх демократичних сил. При цьому пролетаріат повинен був зберігати свою незалежність, щоб не перетворитися у в'язня буржуазно-ліберальної демократії.

Однак реакція, яку викликало це питання серед соціалістичного руху у Франції (на той час у Франції існувало не менше п'яти соціалістичних організацій, які в 1905 році вирішили створити Об'єднану соціалістичну партію Франції), показав наявність труднощів у вирішенні подібних питань.

Так, Жюль Гед, що був одним з лідерів французьких соціалістів і прихильником "ортодоксального" марксизму, через зайняту ним позицію нагадав опудало, яким тоді часто зображували марксизм в ряді західних країн, заявив, що справа Дрейфуса — це лише сварка між конкуруючими групами всередині

класу капіталістів і не має жодного відношення до пролетаріату.

Інший лідер французьких соціалістів Жан Жорес, який разом зі своєю групою, що складалася з 30 радикальних депутатів парламенту, був прийнятий в 1894 році до Другої Інтернаціоналі, у зв'язку з справою Дрейфуса спрямував усю свою енергію на боротьбу за демократію.

І ось один з членів його групи, Олександр Мільєран, увійшов у 1899 році до складу уряду Вальдека-Руссо, в якому також засідав відомий палач Паризької Комуни генерал Галіфе. Поліція, якою командував генерал Галіфе, тепер була зайнята стрільбою по страйкуючим робітникам.

Справа Мільєрана викликала гострий спір на Паризькому конгресі Другої Інтернаціоналі в 1900 році. Було запропоновано резолюцію, в якій принципово засуджувалися дії Мільєранна і вказувалося, що соціалісти не повинні брати участі в буржуазних урядах. Жорес захищав дії Мільєрана і стверджував, що подібна участь в буржуазних урядах не лише необхідна для захисту демократії, а й є кроком на шляху до соціалізму.

Зрештою була прийнята компромісна резолюція, сформульована Каутским і представленою Вандервельде (за неї було подано 29 голосів, проти 9). У ній зазначалося, що включення соціаліста до складу буржуазного уряду — це питання тактики, а не принципу, але він повинен робити це за загальної згоди своєї партії (Мільєран, не проконсультувавшись зі своєю партією, прийняв посаду міністра) і повинен піти у відставку, якщо його уряд підтримує капіталістів у конфлікті між підприємцями і робітниками.

У цій резолюції відзначалося, що "вступ окремого соціаліста в ряди буржуазного уряду не може розглядатися як нормальний початок завоювання політичної влади, а як вимушений тимчасовий і винятковий засіб. Якщо в окремому випадку політичне положення вимагає цього ризикованого досвіду, то це — питання тактики, а не принципу, і такі випадки не підлягають обговоренню міжнародним конгресом" [20].

Ця резолюція стала відома як "каучукова резолюція", оскільки її можна було трактувати в будь-якому бажаному напрямку. Вона відіграла свою роль у формуванні в Другій Інтернаціоналі течії, яка пізніше отримала назву "центристською". Її проповідником був Каутський, який вдягав марксистський теоретичний аналіз в абстрактну форму, а на практиці ухилявся від гострих суперечливих питань і таким чином залишав двері відкритими для правих. Отже, прийняття цієї резолюції фактично означало перемогу правого напряму (Жорес і всі праві об'єдналися навколо резолюції Каутського), що виникла, і поразку для лівих соціал-демократів.

Подальша спроба "соціаліста" потрапити до складу ліберальних кабінетів, як це зробили Аристід Бріан і Рене Вівіані у Франції та Джон Барнс в Англії, стала звичайним явищем.

7. Бернштейн, Каутський та більшовизм

Під час роботи Амстердамського конгресу Другого Інтернаціоналу, який відбувся у серпні 1904 року, дебати щодо ревізіонізму, або "бернштейніанства", були в центрі уваги соціал-демократії. Але навіть до Амстердамського конгресу на з'їзді Німецької соціал-демократичної партії в 1903 році у Дрездені Бебель і Каутський активно виступали за прийняття резолюції, яка рішуче засуджувала ревізіонізм.

У прийнятій, за переважною більшістю голосів делегатів, резолюції Дрезденського з'їзду зазначалося:

> *"З'їзд найрішучіше відкидає спроби ревізіоністів змінити нашу перевірену та переможну тактику, що ґрунтується на класовій боротьбі, і замінити політику завоювання політичної влади безперервною боротьбою проти буржуазії політикою поступок існуючому ладу.*
>
> *Результатом такої ревізіоністської тактики було б перетворення партії, яка прагне найшвидшого перетворення буржуазного суспільства в суспільство соціалістичне, партії, яка саме тому є революційною у кращому змісті цього слова, в партію, що задовольняється реформою буржуазного суспільства" [21].*

Отже, теорія ревізіонізму була розгромлена і відкинута. Однак, оскільки практичних висновків з прийнятої резолюції не було зроблено, ревізіонізм продовжував існувати і зміцнюватися. З метою єдності соціал-демократичної партії ревізіоністам була надана можливість вільно діяти в межах її рядів. Бебель і Каутський виступили проти пропозиції Рози Люксембург про виключення ревізіоністів з партії, і ця пропозиція була відхилена.

У тому ж 1903 році, коли в Дрездені відбувся з'їзд Німецької соціал-демократичної партії, у Лондоні відбувся другий з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії. На цьому з'їзді боротьба за революційний марксизм велася проти різних форм ревізіонізму, і над ними було здобуто перемогу не лише в галузі теорії. Більшовизм, який представляв революційний марксизм, в теоретичному і організаційному відношенні народився на цьому з'їзді як самостійний напрямок, організаційно і теоретично відмінний від меншовизму, з яким більшовики через кілька років остаточно порвали.

Розкол з реформістами, який так і не відбувся до 1914 року в соціал-демократичному русі Заходу, був своєчасно здійснений російськими соціал-демократами; це виявилося однією з необхідних умов перемоги соціалістичної революції.

Центральним питанням, що стояло на Амстердамському конгресі Другого Інтернаціоналу в 1904 році, було питання про ревізіонізм. З цього питання Ж. Гедом була внесена резолюція, підтримана А. Бебелем і Р. Люксембург. Основними ораторами під час дискусії були А. Бебель і Ж. Жорес.

Жорес у відповідь на звинувачення у реформізмі заявив, що французькі соціалісти врятували демократичну республіку і світську державу, тоді як німецькі соціал-демократи, претендуючи на провідну роль у питаннях марксистської теорії і оголошуючи про свої успіхи на виборах, виявилися в своєму безсилому рейхстазі виключно пасивними і неспроможними покінчити з самодержавством кайзера.

Бебель, який був враженний перемогою німецьких соціал-демократів на виборах до рейхстагу в 1903 році, де вони здобули 24 відсотки голосів виборців, відповів Жоресу, заявивши, що Французька республіка завдячує своїм існуванням не зусиллям французьких соціалістів і республіканців, а Бісмарку. Він звинуватив Французьку республіку в тому, що вона досі не має законів про соціальне страхування та охорону праці робітників, схожих на ті, які німецькі соціалісти домоглися у своїй країні. Він також зазначив, що французька податкова система є несправедливою, особливо податок на дохід та великі непрямі податки на продовольчі товари, і що республіка використовує армію для придушення страйків та стрільби їх лідерів.

Порівнюючи ці протилежні точки зору Жореса і Бебеля — представників двох основних тоді західних соціал-демократичних партій (хоча ці точки зору не настільки протилежні, як це може здатися, оскільки кожна партія через Жореса та Бебеля хвалила позитивні сторони своєї країни; пізніше, під час Першої світової війни, такий підхід призвів до ототожнювання цих партій з державою), вже можна було відчути ознаки наближення 1914 року. При цьому слід пам'ятати, що 1904 рік також був роком утворення англо-французької Антанти проти Троїстого союзу Німеччини, Австро-Угорщини та Італії.

На Амстердамському конгресі Другого Інтернаціоналу австрієць Адлер і бельгієць Вандервальде внесли поправку до резолюції, представленої Ж. Гедом і в основному збігалася з резолюцією Дрезденського з'їзду німецьких соціалістів. Ця поправка жодним словом не осуджувала ревізіонізм. За поправку Адлера і Вандервельде було подано 21 голос, проти також 21. Вона не пройшла. Дрезденська резолюція була прийнята 25 голосами, проти 5 при 12 утримавшихся. Таким чином, ревізіонізм був осуджений, а марксизм підтриманий міжнародним соціалістичним конгресом. Однак у період між 1904 та 1914 роками ревізіоністські тенденції продовжували розвиватися в більшості соціал-демократичних партій.

На Амстердамському конгресі союз лівих елементів і центру, між якими вже починали виявлятися розбіжності, здобув перемогу, але було зрозуміло, що праве крило аж ніяк не розгромлене. Центристська течія, представлена Каутським, в певній мірі брала участь у захисті марксистської теорії від ревізіонізму. Однак, фетишизуючи принцип партійної єдності, його представники прагнули знайти компроміси і з цією метою вишукували формули, які поєднували б у собі формальну вірність марксистській теорії з лазівками для відхилення від неї на практиці.

Справжні марксисти, на чолі яких завжди стояв Ленін, його більшовистські прихильники і в певній мірі, хоча й менш послідовно і твердо, Роза Люксембург та ліві в Німецькій соціал-демократичній партії та інших партіях, вели боротьбу проти ревізіонізму, але також боролися й проти різних компромісних тенденцій. Ленін та большевики вважали за необхідне провести розкол з реформістами.

Різний підхід до цього питання у противників ревізіонізму виявився тоді, коли Амстердамський конгрес Другого Інтернаціоналу приймав резолюцію про необхідність створення єдиної соціалістичної партії в кожній країні, і на цій основі Міжнародне соціалістичне бюро внесло пропозицію про утворення арбітражної комісії на чолі з Бебелем для розгляду питання про ліквідацію розколу в Російській соціал-демократичній робітничій партії на більшовиків і меншовиків.

Меншовики прийняли цю пропозицію і призначили своїми представниками Каутского та Клару Цеткін. Ленін відмовився від подібного втручання, заявивши, що це принципове питання і його можна вирішити не арбітражною комісією, а з'їздом партії.

Така позиція Леніна викликала критику навіть з боку представників лівого крила в інших соціалістичних партіях. Роза Люксембург виступила проти Леніна та більшовиків. Основна маса членів соціал-демократичних партій і навіть їхнього лівого крила не розуміла принципів більшовизму, які в кінці кінців врятували міжнародний соціалістичний рух в період тяжкого випробування, що невдовзі настав.

8. Початок революційного періоду

Основна теза ревізіонізму полягала в тому, що суперечності капіталізму в XX столітті зменшуються, і, отже, старі концепції класової боротьби та революції застаріли. Лише на Амстердамському конгресі Другого Інтернаціоналу у 1904 році закінчилися гарячі дискусії, під час яких ревізіонізм у сфері теорії зазнав руйнівного удару. Однак події революції 1905 року в Росії на практиці виявили справжню природу нової, революційної епохи.

Ще на Паризькому конгресі Другого Інтернаціоналу у 1900 році Роза Люксембург, вносячи резолюцію проти зростаючої загрози мілітаризму та війни, зробила таке передбачення: «Стає все більш ймовірним те, що повалення капіталістичної системи стане результатом не економічної кризи, а політичної, яка буде викликана світовою політикою» [22].

У 1913 році в своїй праці «Історичні долі вчення Карла Маркса» Ленін визначив три основні періоди світової історії, починаючи з виходу «Маніфесту Комуністичної партії» у 1848 році. Він писав:

> *«Всесвітня історія з цього часу чітко ділиться на три основні періоди: 1) від революції 1848 року до Паризької Комуни (1871); 2) від Паризької Комуни до російської революції (1905); 3) від російської революції» [23].*

У заключній частині він зробив передбачення, яке невдовзі повністю здійснилося:

> *«Після появи марксизму кожна з трьох великих епох світової історії приносила йому нові підтвердження та нові триумфи. Але ще більший триумф принесе марксизму, як вченню пролетаріату, майбутня історична епоха» [23].*

Революція 1905 року в Росії була початком нової, революційної епохи. Революційний настрій, що охопив все населення однією з провідних імперіалістичних держав, утворення Рад, загальнополітичний страйк та озброєне повстання в Москві у грудні 1905 року відкрили нові перспективи перед міжнародним соціалістичним рухом. Під час революції були випробувані та перевірені роль різних класів і партій, зокрема конфліктуючі тактики більшовиків і меншовиків. Революція 1905 року, за словами Леніна, була "генеральною репетицією" переможної соціалістичної революції 1917 року.

Революція 1905 року в Росії викликала відгук по всьому світу. Під її впливом спалахнули революції в Персії, Туреччині та Китаї. В Індії вона надала поштовх першому масовому рухові, яке прийняло форму бойкоту, порушивши спокійне дотепер становище в партії "Індійський національний конгрес", де почався розподіл на екстремістів та помірних.

У Австрії у листопаді 1905 року робітничий клас повністю взяв участь у потужному страйку, організованому соціал-демократичною партією, яка паралізувала всі галузі промисловості. В Празі будувалися барикади. Стайкуючі вимагали загального виборчого права. Коли нарешті на початку 1907 року було введено загальне виборче право, кількість представників соціал-демократичної партії в парламенті збільшилася з 11 до 87. Соціал-демократи отримали на цих виборах понад мільйон голосів.

У Англії консерватори після десятирічного перебування при владі втратили свої позиції внаслідок найгострішого в історії перерозподілу голосів виборців. Лейбористська партія стала парламентською силою, збільшивши кількість своїх місць з 4 до 29. Правда, майже всі ці місця були віддані лейбористам ліберальною партією внаслідок таємної угоди між Рамсі Макдональдом і головним парламентським організатором лібералів.

Поява лейбористів як помітної парламентської сили була визнана неординарною політичною подією в умовах Англії, де раніше будь-який робітничий політичний рух вважався неможливим. Старий проникливий лідер консерваторів А. Д. Бальфур відзначив, що цей підйом лейбористів був відображенням революції в Росії.

У 1908 році на засіданні Міжнародного соціалістичного бюро (МСБ) лейбористська партія була прийнята до Другого Інтернаціонале, проте це сталося на основі резолюції, складеної Каутським, в якій говорилося, що англійську лейбористську партію «допускають на міжнародні соціалістичні конгреси, оскільки вона, не визнавши прямо (ausdrücklich) пролетарської класової боротьби, веде її тим не менше на практиці і стає на її ґрунт самою своєю організацією, незалежною від буржуазних партій» [24]. Ленін, представник РСДРП в МСБ з 1905 року, вніс свою поправку, в якій зауважувалося, що лейбористська партія приймається в Інтернаціонал, оскільки вона «представляє собою перший крок дійсно пролетарських організацій Англії до свідомої класової політики та соціалістичної робітничої партії» [24]. Але учасники засідання МСБ відкинули цю поправку Леніна та прийняли резолюцію Каутского.

Плутанина та навіть дворушництво лідерів лейбористської партії виявилися при порівнянні німецького тексту розмитої резолюції Каутського з англійським варіантом. У німецькому тексті Каутьского було написано, що лейбористська партія «стає на її ґрунт (пролетарської класової боротьби.— Ред.) самої своєю організацією...». У англійському варіанті резолюції, опублікованому в лейбористському друкованому органі «Лейбор лідер», яким керував Рамсі Макдональд, говорилося, що лейбористська партія «схвалює позицію міжнародного соціалізму».

Після революції 1905 року питання про масовий політичний страйк стало одним із основних питань, які обговорювалися соціал-демократами. Ліві марксисти під керівництвом Р. Люксембург та К. Лібкнехта активно пропагували цю концепцію революційної стратегії. Праві, які в той час мали сильні позиції в керівництві профспілок у Німеччині, протистояли цьому. Центристи в особі Бебеля, Каутского та інших прихильників приймали компромісну позицію, яку зайняв Йенський конгрес Німецької соціал-демократичної партії у вересні 1905 року. Цей конгрес визнав масовий політичний страйк законним засобом захисту інтересів робочого класу у разі наступу на загальне виборче право або права робітничих організацій.

Пізніше, у лютому 1906 року, у Мангеймі було досягнуто угоду між Центральним комітетом Німецької соціал-демократичної партії та Головним комітетом профспілок Німеччини, що в подальшому не варто навіть піднімати питання про масовий політичний страйк. Фактично це означало капітуляцію лідерів соціал-демократичної партії перед опортуністичним профспілковим керівництвом, серед якого господарювали праві тенденції. В результаті схиляння вправо центристських лідерів соціал-демократії загальний страйк в наступний період аж до 1914 року став лозунгом анархо-синдикалістів і використовувався у якості альтернативи політичній боротьбі.

9. Другий Інтернаціонал та колоніальне питання

У той же самий час, у період між 1905 та 1914 роками, в колах міжнародної соціал-демократії обговорювалися інші важливі політичні питання, пов'язані з подальшим розвитком імперіалізму та колоніалізму, та зростаючою військовою загрозою.

Питання про колонії стало одним із основних питань порядку денного Штутгартського конгресу II Інтернаціоналу у 1907 році. Ще на Паризькому конгресі у 1900 році була одноголосно прийнята резолюція, яка закликала партії боротися всіма засобами проти експансіоністської колоніальної політики імперіалістичних країн та сприяти створенню соціалістичних партій у колоніальних та півколоніальних країнах.

Ця резолюція була прийнята з ентузіазмом, оскільки тоді всі соціалісти гнівно осуджували грабіжницьку війну англійського імперіалізму проти бурів. Однак протягом кількох наступних років виявилися зв'язки ревізіонізму з колоніалізмом.

На Штутгартському конгресі Другого Інтернаціоналу було створено спеціальну комісію з колоніального питання під керівництвом голландського ревізіоніста Ван Коля. Більшість членів цієї комісії, підтримані Бернштейном, у своїх виступах почали осуджувати антиколоніальну політику, оголошену на попередніх конгресах, проголошуючи її "негативною", і відстоювали так звану "соціалістичну колоніальну політику". У проекті резолюції комісії зазначалося, що "Конгрес не осуджує в принципі і назавжди кожну колоніальну політику, яка може при соціалістичному режимі матиме цивілізаторський вплив" [25]. Ця політика, доводили Ван Коль та його прихильники, означає визнання історичної необхідності існування колоніальних імперій та необхідність розробки конкретних пропозицій "щодо поліпшення умов життя їхнього населення та розвитку ресурсів колоніальних територій на користь всього світу" [26].

Ленін та інші марксисти дуже енергійно виступили проти такої капітуляції перед колоніалізмом, яка була частиною наступу ревізіонізму. Хоча марксисти і становили меншість у комісії, але їм вдалося завоювати більшість делегатів конгресу. За резолюцію, яка рішуче осуджувала колоніалізм і розкривала лицемірство "цивілізаторської" місії капіталізму, було подано 127 голосів на конгресі, проти 108 при 10 утримавшихся. Резолюція проголошувала:

> *"Конгрес вважає, що імперіалістична колоніальна політика по суті веде до поневолення, примусової праці та знищення корінного населення колоній. Цивілізаторська місія, оголошена капіталістичним суспільством, слугує лише ширмою для приховування жадібних прагнень завоювання та експлуатації. Тільки соціалістичне суспільство принесе всім народам можливість приєднатися до цивілізації" [27].*

Однак важливо відзначити, що значна кількість делегатів конгресу все ж підтримала проект резолюції Ван Коля. Також цікаво відзначити, хто і як голосував. За "соціалістичну колоніальну політику" проголосувала більшість представників соціал-демократичних партій усіх європейських колоніальних держав (див. Примітку №1), за винятком Росії, а саме більшість делегатів Англії і Франції та всі делегати Німеччини, Австрії, Бельгії, Нідерландів, Швеції, Данії, а також Південної Африки (тільки партія білих). Більшість, яка осуджувала колоніалізм, складали представники Росії, Японії, Сполучених Штатів Америки та малих європейських країн, що перебували під національним гнітом. У всьому цьому можна було бачити зловісні передвістя подій 1914 року.

Дуже важливим питанням, тісно пов'язаним з колоніальним питанням, було питання боротьби проти загрози європейської війни, яка ставала все більш очевидною, проти мілітаризму, гонки озброєнь та визначення обов'язків соціалістів в усіх країнах у випадку цієї війни.

Примітка №1

Те, на скільки рішучо англійські імперіалісти відхилили осудження колоніалізму міжнародними соціалістичними організаціями, як такі, що "не відносяться до Британської імперії, можна побачити на переглянутому у 1913 р. секреарем Фабіанського товариств Е.Р. Пізом виданні популярної тоді «Історії соціалізу» Томса Кіркапа. Піз додав до цього видання розділ під назвою «Сучасний Інтернаціонал», в якому він нступним чином підсумував англійську точку зору щодо колоніального питання:

> *"Більшість делегатів Другого Інтернаціоналу рішучо осудила систему створення колоній у тропіках як засіб розширення класом капіталістів сфер експлуатації. Цене має відношення до колоніальної системи Великобританії, оскільки вона полягає у розвитку самоврядованих держав. Конгреси, можливо, навряд чи уявляють собі, наскількицінними для Індії є мир, порядок і прогрес, що встановлені там при англійському пануванні".*

10. Соціалізм та війна

З моменту початку діяльності Другого Інтернаціоналу на його конгресах обговорювалися питання боротьби проти загрози війни, мілітаризму та гонки озброєнь. Конгреси Другого Інтернаціоналу, які відбулися у 1891 та 1896 роках, приймали резолюції про боротьбу проти війни та гонки озброєнь. Резолюція Цюрихського конгресу 1893 року закликала всіх соціалістичних депутатів у парламентах боротися за загальне роззброєння і зобов'язувала їх голосувати проти військових кредитів. До 1896 року анархісти були присутні на конгресах Другого Інтернаціоналу. Вони вносили резолюції, які закликали в разі війни проводити загальні страйки, але вони були відхилені.

Паризький конгрес Другого Інтернаціоналу 1900 року одноголосно прийняв запропоновану Р. Люксембург резолюцію проти мілітаризму та колоніалізму, в якій розкривався корінь їх походження, проводився аналіз виникнення війн при капіталізмі та пропонувались три конкретні засоби боротьби з ними. До них відносились:

1) голосування членів парламенту (соціалістів) проти всіх військових та військово-морських кредитів і колоніальних витрат;

2) виховання молоді в антимілітаристському дусі;

3) проведення об'єднаних антивоєнних демонстрацій у всіх країнах під час міжнародних ускладнень.

На цьому ж Паризькому конгресі в своєму гучному виступі Аристид Бріан висунув пропозицію про загальний страйк як основний засіб боротьби з військовою загрозою. Це той самий Бріан, який невдовзі став сумно відомим антисоціалістичним прем'єр-міністром Франції, використовуючи війська проти робітників. Проти цього пропозиції виступив лідер німецького профспілкового руху Карл Легін, і її відхилили.

Амстердамський конгрес Другого Інтернаціоналу, який відбувся у 1904 році, відбувався у розпал російсько-японської війни. На цьому конгресі відбулася демонстрація міжнародної пролетарської солідарності, яка мала історичне значення, коли під аплодисменти всіх делегатів конгресу голова делегації російських соціал-демократів Плеханов обмінявся рукостисканням з лідером делегації японських соціал-демократів Сен Катаяма і вони урочисто заявили про солідарність їхніх партій в загальній боротьбі проти війни. Через десять років Плеханов змінив свої погляди, але Сен Катаяма залишився вірним своєму заявленню і пізніше був обраний членом Виконкому Комуністичного

Інтернаціоналу.

До Штутгартського конгресу Другого Інтернаціоналу, що відбувся у 1907 році, загроза європейської війни нависла над світом. Марокканська криза 1905 року, коли кайзер Вільгельм II демонстративно відвідав Танжер, а французький міністр закордонних справ Делькассе вихвалявся тим, що він забезпечив військову підтримку Англії, показала, що англо-французьке "сердечне порозуміння" (яке Жорес прославляв як засіб забуття старої ворожнечі і назвав запорукою миру) було військовим союзом проти Німеччини.

Англійські ліберали Асквіт, Грей і Холдейн, зайнявши ключові посади в новому кабінеті, що прийшов до влади в грудні 1905 року після поразки консерваторів на загальних парламентських виборах, визнали англо-французький військовий союз, що був успадкований від консерваторів, і санкціонували консультації військових штабів Англії та Франції. Вони не інформували про це ані інших членів кабінету, ані парламент, ані народ.

Англо-німецький конфлікт, що розпочався з часу прийняття в Німеччині Військово-морського закону 1900 року, який був викликом військовому господарюванню Англії на морях, став однією з головних подій в міжнародному середовищі. Укладенням англо-російської угоди 1907 року завершилося створення Троїстої згоди (або Троїстої Антанти) як противаги Троїстому союзу.

Усі, хто слідкував за міжнародними подіями, не могли не помітити ознак, які передвіщали наближення війни 1914 року. Тому питання про війну було одним з головних на Штутгартському конгресі Другого Інтернаціоналу. Дебати щодо питання "Мілітаризм і міжнародні конфлікти" і пов'язані з цим чотири резолюції, внесені на обговорення, свідчили про те, що існують великі розбіжності у питанні антивоєнної боротьби.

Бебель від імені делегації Німецької соціал-демократичної партії вніс резолюцію, на основі якої було складено текст остаточної резолюції, прийнятої конгресом.

Резолюція, представлена Бебелем, правильно, з марксистської точки зору, аналізувала зв'язок мілітаризму із капіталізмом, але, на жаль, автор не вказував на конкретні завдання пролетаріату у боротьбі проти війни. У резолюції йшлося про те, що пролетаріат повинен боротися проти війни і озброєнь, відмовляти урядам у призначенні коштів на зброю і вимагати організації оборони на демократичній основі шляхом заміни постійної армії народною міліцією. Потім резолюція закликала пролетаріат застосовувати будь-які форми тиску і виступів з урахуванням "різниці національних умов часу і місця" для запобігання загрозі війни і вимог арбітражу та роззброєння. Але з приводу того, що практично робити у разі початку війни, було сформульовано неясно. Резолюція також закликала соціалістичні партії прагнути "перешкоджати війні будь-якими засобами, які вони вважають найбільш ефективними, і якщо, незважаючи на їхні зусилля, вона все ж спалахне, то швидко покінчити з нею" [28].

Резолюція, внесена Жоресом і Вайяном від імені більшості французької делегації, закликала використовувати будь-які засоби у боротьбі проти війни, включаючи масові страйки та повстання. Проте водночас вона вказувала на необхідність участі соціалістів у національній обороні від агресії.

Резолюція, запропонована Гедом від імені меншості французької делегації, була лише карикатурою на марксизм, проголошуючи вороже ставлення до будь-якої спеціальної кампанії проти мілітаризму, оскільки мілітаризм є лише продуктом капіталізму, і тому боротьба проти мілітаризму чи за мир — це ухилення від виконання основного завдання знищення капіталізму.

В кінці резолюції містилися загальновизнані положення про те, що потрібно голосувати проти військових кредитів, за скорочення терміну військової служби і за заміну постійних армій народною міліцією.

Четверту резолюцію від імені французької делегації представив Ерве. Вона засуджувала "буржуазний і урядовий патріотизм" та всі війни (включаючи і національно-визвольні), за винятком війни за встановлення і збереження комунізму, і закликала пролетаріат реагувати на будь-яке оголошення війни страйками та повстанням. Коли настав 1914 рік, Ерве став затятим шовіністом.

Отже, виявилося, що внесені резолюції були недостатніми. Це стало ще більш очевидним під час напружених обговорень. Перша резолюція представляла собою буквальний марксизм. Хоча в ній містився точний теоретичний аналіз, але про практичні дії було сказано дуже розпливчасто. Друга провозголошувала необхідність національної оборони і була складена зі строкатих революційних фраз. Третя представляла собою окостенілий марксизм і не закликала до дій. У четвертій містилася пуста ультрареволюційна фразеологія.

У цому складному становищі, коли разом із загальними сильними антивоєнними настроями вже в 1907 році з'явилася загроза, що керівництво Другого Інтернаціоналу втратить на ділі свою ефективність у випадку наближення важких днів випробувань, В. І. Ленін разом із Розою Люксембург прийшли на допомогу делегатам конгресу. Конгрес обрав підкомісію для розгляду чотирьох проектів резолюції та розробки узгодженої резолюції. Роза Люксембург увійшла до складу цієї підкомісії. В. І. Ленін разом з нею підготував поправки до резолюції Бебеля. Ці поправки були представлені на розгляд підкомісії від імені російської та польської делегацій.

Поправки до слабкої резолюції Бебеля внесли ясність та посили її деякі основні пукти. В кінці резолюції досить розпливчасте формулювання про практичні дії було замінено на два пункти, у яких виклдено виключно просту та ясну вказівку усьому соціалістичному руху, як діяти відносно загрозі європейської війни:

> *"У випадку небезпеки війни робітничий клас та його парламентські представники в зацікавлених країнах повинні, використовуючи підтримку Міжнародного бюро, робити все можливе, щоб завадити оголошенню війни всімазасобами, що їм здаються раціональними,рід яких залежать від загострення класової боротьби та загального політичного становища.*
>
> *У разі, якщо війна все ж розпочнеться, вони (робітничий клас та його парламентські представники. — Ред.) повинні ...прагнути всіма засобами до того, щоб використовувати викликану війною економічну та політичну кризу для збудження народних мас та прискорення падіння капіталістичного класового панування" [29].*

У преамбулі цієї резолюції зазначалося, що при цьому маються на увазі «війни між капіталістичними державами».

Резолюція з поправками та заключною частиною, сформульованими В. І. Леніним та Розою Люксембург, була прийнята делегатами одноголосно та з ентузіазмом.

Однак одноголосність, з якою делегати Штутгартського конгресу прийняли резолюцію «Мілітаризм і міжнародні конфлікти», свідчила про те, що реальні розбіжності, які виявилися під час обговорення, особливо у питанні національної оборони у імперіалістичній війні, ніколи не виносилися на обговорення і не вирішувалися шляхом голосування.

Праві опортуністи та ревізіоністи, які взагалі не поділяли точки зору, викладеної в революційному, марксистському формулюванні виправленої резолюції, віддали перевагу проголосувати за неї, аніж викликати розкол. Таким чином, політика Другого Інтернаціоналу фактично була визначена та підтверджена представниками всіх партій (включаючи представників лейбористської партії Англії). Проте справжні розбіжності таїлися тоді під корком, вони проявилися з великою силою під час важких випробувань, які настали у 1914 році, коли розпочалася Перша світова війна.

На Копенгагенському конгресі Другого Інтернаціоналу, який відбувся в кінці серпня та початку вересня 1910 року, була прийнята антивоєнна резолюція «Третейські суди та роззброєння». У цій резолюції, разом із загальними положеннями про боротьбу за збереження миру, були повторені два останні пункти вступної частини резолюції Штутгартського конгресу «Мілітаризм і міжнародні конфлікти».

Кейр Гарді від імені англійської лейбористської партії та Незалежної робітничої партії спільно з Едуардом Вайяном, що виступив від імені французької соціалістичної партії, внесли поправку до резолюції. У ній містилася знайома формула про «загальний страйк робітників, особливо в галузях виробництва військової продукції», як «найбільш ефективний засіб» «запобігання війні». Комісія, яка розглядала цю поправку, відхилила її голосами 119 проти 58, і зі згоди авторів цю пропозицію відклали для додаткового вивчення.

Протягом періоду між 1910—1914 роками стрімко розвивалися події, що наближали війну в Європі. Також це був період зростання бойового духу робітників, що знайшов відображення, зокрема, у розвитку страйкового руху в Англії та виникненні там «Троїстого союзу» — Союзу шахтарів, транспортників і залізничних робітників, який був відомим викликом капіталістичній державі. Соціалістичні партії Італії та балканських країн виконували свої інтернаціоналістичні обіцянки, протистоячи балканським війнам.

У 1911 році стався Агадірський інцидент, який поставив Троїстний союз та Троїсту угоду на межу війни із-за Марокко. Тоді кайзер направив до марокканського порту Агадір канонерський човен «Пантера», щоб висловити Франції свої права на Марокко, і Ллойд-Джордж у своєму виступі на бенкеті у резиденції лорда-мера Лондона вперше згадав про військовий союз Англії з Францією та Росією, спрямований проти Німеччини, а також вказав, яку роль він буде відігравати в разі війни. Того ж року Італія розпочала війну з Туреччиною з метою захоплення Триполі. Загалом вважається, що Балканські війни 1912—1913 років були передвісником європейської війни.

Однак разом із нестримним скочуванням імперіалізму до світової війни зростав бойовий дух робітників, який знайшов своє відображення у розвитку страйкового руху в Англії та початку революційної боротьби в багатьох країнах.

У 1912 році стався випадок на Ленських золотих копальнях в Росії, що визначив початок нового революційного підйому, який досягнув своєї вершини перед війною в 1914 році.

У такій напруженій ситуації в кінці листопада 1912 року в Базелі відбувся особливий міжнародний конгрес Другого Інтернаціоналу, метою якого було розробити заходи для запобігання загальноєвропейській війні, початок якої ставав все ближчим після першої балканської війни.

У маніфесті Базельського конгресу Другого Інтернаціоналу щодо війни було дано точний аналіз навислої загрози європейської війни, що випливала з конфлікту між Сербією та Австро-Угорщиною, і наголошувалося на особливій

відповідальності робітничого руху Німеччини, Франції та Англії в запобіганні «злочинному божевіллю» війни «між трьома великими державами, які очолюють людську цивілізацію, через сербо-австрійські розбіжності» [30].

Маніфест Базельського конгресу щодо війни знову підтвердив два відомі положення резолюції проти війни, прийнятих на конгресах Другого Інтернаціоналу в Штутгарті у 1907 році та в Копенгагені у 1910 році. Ці положення містять чіткі революційні вказівки робітничому класу та його представникам у парламенті, як діяти у разі загрози війни та у випадку, якщо імперіалістична війна все ж розпочнеться, незважаючи на зусилля запобігти війні.

Маніфест Базельського конгресу Другого Інтернаціоналу щодо війни містив переконливі історичні приклади подібних дій, що лише підкреслювали революційне значення згаданих вказівок. Маніфест застерігав народи про загрозу світової війни, що наближалася:

> *"У будь-який момент великі європейські народи можуть бути кинуті один проти одного, і такий злочин проти людськості та розуму не може бути виправданий жодним приводом будь-якого національного інтересу... Було б безглуздям, якби уряди не зрозуміли, що одна думка про жахливість світової війни повинна викликати гнів та обурення робітничого класу. Пролетаріат вважає злочином стріляти один в одного заради прибутку капіталістів, заради амбіцій династій, заради виконання таємних дипломатичних угод" [31].*

Маніфест також попереджав:

> *"Уряди повинні добре пам'ятати, що при сучасному стані Європи та настроїв умів у середовищі робітничого класу вони не можуть розпочати війну, не піддаючи себе небезпеці. Нехай вони згадають, що франко-пруська війна викликала революційний вибух Комуни, що російсько-японська війна привела в рух революційні сили народів Російської імперії" [3].*

Проте ця загроза революції більше розглядалася як гарантія миру, ніж заклик до дії. У маніфесті стверджувалося:

> *"Страх панівних класів перед пролетарською революцією, яка стала б наслідком загальної війни, є твердою гарантією миру" [3].*

Ця оптимістична думка не враховувала іншої невід'ємної правди: страх панівних класів перед зростаючою революційною ситуацією в Європі на межі 1914 року вплинув на прискорення їх рішення вдатися до безрозсудної, відчайдушної альтернативи — увійти в війну — як захід, який, як вони припускали, вирішить питання — тимчасове рішення, як це скоро було доведено — що зводилося до того, що робітників змушували вбивати один одного, а Другий Інтернаціонал — занурюватися у хвилю шовіністичного чаду. Однак весь хід подій в кінцевому підсумку призвів до початку світової соціалістичної революції.

Отже, маніфест Базельського конгресу фактично висловлював найзрозуміліше заклик до революційної боротьби проти загрози імперіалістичної війни, який отримав схвалення всіх партій соціалістичного Інтернаціоналу і ставив завданням скинути капіталізм у випадку початку імперіалістичної війни 1914 року, що наближалася, характер якої був точно і чітко визначений.

Проте справжня ситуація в більшості провідних партій та їхньому керівництві мало відповідала духу маніфеста. Сам Базельський конгрес мав скоріше характер дуже емоційної демонстрації на користь миру, ніж характер підготовки практичних заходів у разі виникнення війни.

Делегати конгресу за запрошенням церковних влад взяли участь у процесії, яка під дзвони прямувала до собору, демонструючи своє прагнення до миру. Попереду процесії йшло багато дітей, вдягнених у біле, вони махали пальмовими гілками та транспарантами, на яких було написано: "Витирати сльози більш почесно, ніж проливати потоки крові". А за прикрашеною квітами каретою слідувала "королева миру". Вона була в білому платті і увінчана емблемою з написом (позиченою з книги відомої тоді пацифістської письменниці Берти фон Зутнер): "Покладіть вашу зброю".

У колах соціалістичних депутатів парламентів провідних західноєвропейських країн і в вищих колах керівництва робітничого руху цих країн почали ще більше посилюватися опортуністичні тенденції, які помітно проявлялися на практиці ще в період полеміки про ревізіонізм, увійшовши в конфлікт із бойовим духом робітничого класу і навіть почали зганяти його в пастку гонки озброєнь та підготовки до війни. Опортунізм скочувався у шовінізм.

У Англії лейбористська партія, з одного боку, критикувала зовнішню політику міністра закордонних справ Ґрея протягом періоду правління ліберального уряду в 1905—1914 роках, а також зростання витрат на озброєння, і з іншого боку, входила до неоофіційної коаліції, яка підтримувала ліберальний уряд Асквіта — Ґрея — Холдейна, що готувався до війни. Лейбористська партія із захопленням підтримала "народний бюджет" Ллойд-Джорджа, в якому під прикриттям податку на багатих та проведення деяких соціальних реформ фактично — чим Ллойд-Джордж пізніше вихвалявся — накопичувалися кошти для значного розширення британського військово-морського флоту. Лейбористські діячі Блетчфорд і Гайндман, які виступали перед робітниками з популяризацією соціалістичних ідей, включилися в кампанію за створення "великого флоту", ідею якого виношували консерватори.

У 1913 році Німецька соціал-демократична партія через свою фракцію в рейхстазі проголосувала (з більшістю всього в 8 голосів) за закон про військовий податок з населення на тій підставі, що закон нібито покладав податковий тягар на багатіїв шляхом обкладення їх прямими податками, щоб покрити великі витрати на озброєння.

Отже, було достатньо ознак того, що наближається крах Другого Інтернаціоналу. Наступний його конгрес мав відбутися в серпні 1914 року у Відні. Проте історія вирішила, щоб у серпні 1914 року відбулася інша подія, яка привела Другий Інтернаціонал до його безславного кінця.

11. Досягнення та недоліки Другого Інтернаціоналу

Досягнення Другого Інтернаціоналу за чверть століття його існування виражалися у розширенні масштабів організованого міжнародного робітничого руху. Це зростання відбувалося на загальній основі марксистської теорії у всіх європейських країнах. До Другого Інтернаціоналу також входили соціалістичні партії Сполучених Штатів, Канади, Японії, Аргентини, Південної Африки (тільки європейських поселенців) та Австралії.

Порівняно з обмеженими кількісно секціями Першого Інтернаціоналу загальна кількість членів соціал-демократичних партій, які входили до Другого Інтернаціоналу, становила приблизно 4 мільйони. На загальних парламентських виборах за соціал-демократів голосувало близько 12 мільйонів виборців. Найбільш чисельними партіями були лейбористська партія Великобританії, до складу якої входило понад 1,5 мільйона осіб на основі колективного членства, та Німецька соціал-демократична партія, що

налічувала понад один мільйон індивідуальних членів. З Другим Інтернаціоналом тісно пов'язані профспілки Англії та Німеччини, що нараховували приблизно 7,5 мільйона членів та входили до Міжнародного об'єднання професійних союзів.

Кооперативний рух у різних країнах, як правило, мав тісні зв'язки з соціал-демократичним і профспілковим рухами. Також до Другого Інтернаціоналу входив Міжнародний жіночий секретаріат, яким очолювала Клара Цеткін. Секретаріат проводив свої міжнародні конференції. Існувала подібна молодіжна організація, якою керував Віллі Мюнценберг.

У Першому Інтернаціоналі з самого початку його існування марксисти вели боротьбу за визнання марксизму як теорії, світогляду та тактики робітничого руху. Ця боротьба мала на меті розгромити ворожі дрібнобуржуазні теорії Прудона, анархізму та ліберального тред-юніонізму.

У Другому Інтернаціоналі марксизм після розгрому анархізму в принципі був визнаний головною теорією всіма соціалістичними та робітничими партіями, крім лейбористської партії Великобританії. Втім, більшість Другого Інтернаціоналу, визнаючи теорію марксизму, на практиці рухалася в опортуністичному напрямку.

Тим не менше під егідою Другого Інтернаціоналу серед робітничого класу європейських та деяких інших країн проводилась важлива виховна, пропагандистська та агітаційна робота в соціалістичному дусі, яка сприяла поширенню марксизму. Ця робота, підкріплена неустанною боротьбою лівих за революційний марксизм, допомогла підготувати ціле покоління активних борців за справу робітничого класу, які пізніше увійшли до комуністичних партій.

Отже, епоха Другого Інтернаціоналу в основному відповідала періоду мирного розвитку робітничого руху в провідних європейських країнах після падіння Паризької Комуни аж до 1914 року.

У "Гласній відповіді Виконавчого комітету Комуністичної Інтернаціоналі на питання Незалежної робітничої партії Англії", опублікованій у липні 1920 року, підкреслювалося, що Маркс і Енгельс, керуючи рухом пролетаріату в різних країнах у другій половині XIX століття, вказували на дуже важливе завдання проведення підготовчої роботи для майбутніх революційних сутичок, організаційної і масової роботи, повсякденної боротьби робітничого класу, роботи зі створення законних партій та професійних союзів. У "Гласній відповіді" говориться:

> *«Коли після краху революції 1848 року капіталізм увійшов в період подальшого розвитку, розширювався і зміцнювався з кожним днем; коли думка про негайне захоплення влади виявилася нереальною, — Маркс і Енгельс, дивлячись дійсності прямо в очі, визначали шлях для підготовки робочого класу до його майбутніх вирішальних, революційних битв за владу. Вони вказували йому, що капіталізм дає йому можливість організуватися, об'єднуватися, що він дає можливість передовому шару робітничого класу впливати на відсталі його шари, наповнювати їх свідомістю класової солідарності всіх пригноблених; вони вимагали від свідомих робітників, щоб ті, не чекаючи дня останньої і рішучої битви, використовували кожну можливість, яку капіталісти були змушені залишити їм, для створення законних, відкритих робітничих партій, для організації професійних спілок, бо чим згуртованіший, організованіший і свідоміший робітничий клас, тим легше він зможе використовувати для перемоги будь-яку кризу капіталізму. Вони закликали робітників боротися за право загального голосування, за демократію, щоб робітники могли з далеко видної трибуни парламенту зривати маску з будь-якого капіталістичного*

обману, вказувати масам, що всі угоди між різними частинами капіталу робляться за рахунок робітничого класу. Вони закликали маси робітників використовувати всі конфлікти між різними частинами капіталістичного класу для того, щоб домогтися від нього економічних і соціальних реформ, які полегшували б положення робітничого класу, зміцнювали його, давали йому змогу тим краще боротися проти капіталізму. Вони закликали робітничий клас ніколи не забувати, що вся ця боротьба за демократію, вся ця боротьба за реформи є лише підготовчою боротьбою, маючи на меті зміцнити організацію і свідомість робітничого класу для епохи вирішальних зіткнень, вирішальних сутичок, коли капіталізм, роздираючись внутрішніми суперечностями, не зможе більше утримувати у спокої народні маси, а, навпаки, викличе проти себе їхнє революційне "повстання"» [32].

В "Гласній відповіді" наголошується, що керівні принципи Маркса і Енгельса про необхідність проведення підготовчої роботи щодо створення організації робочого класу та розвитку його класової свідомості шляхом розгортання боротьби за демократію, а також за економічні та соціальні реформи, стали неправильно сприймати, а потім викривати та фальсифікувати в умовах капіталістичної корупції періоду імперіалізму та штовхати робітників до опортунізму. Далі в "Гласній відповіді" говориться:

«Проте тривалість мирного періоду капіталізму призвела до забуття нашої попередньої боротьби, організаторського періоду цієї боротьби і зробила її в очах більшості керівників робітничого класу в значній його частині самоціллю» [32].

Все це призвело до появи недоліків у діяльності Другого Інтернаціоналу, які в кінці кінців у 1914 році призвели до його краху.

Перед усім слід відзначити теоретичну слабкість Другого Інтернаціоналу. Хоча мало місце формальне визнання марксистської теорії, воно все частіше ставало приймати характер словесного або формального визнання і все частіше і частіше скоріше уникало, ніж боролося за вирішення актуальних проблем, згладжуючи протиріччя за допомогою двозначних формулювань (сумно відома "каучукова резолюція") і таким чином мирно співіснуючи з опортунізмом і навіть на практиці потураючи йому. Опортунізм особливо процвітав в керівних колах соціал-демократії, серед її парламентських представників і офіційних профспілкових діячів.

Революційні ліві марксисти вели активну і невпинну боротьбу, якою керували В. І. Ленін, Роза Люксембург і Карл Лібкнехт. Вони часто досягали важливих позитивних результатів, як, наприклад, під час обговорення та прийняття визначених резолюцій на Штутгартському, Копенгагенському та Базельському конгресах Другого Інтернаціоналу щодо завдань соціалістів у зв'язку зі світовою війною, що наближалася.

Найчіткіше і послідовно марксистську точку зору в Другому Інтернаціоналі висловлювали більшовики. Вони були представниками єдиної з провідних соціал-демократичних партій, яка показала приклад політичної принциповості, організаційно розірвавши зв'язок з опортуністами у своїй країні, і вони перебували під постійним тиском з боку пануючого в Другому Інтернаціоналі керівництва у вигляді Каутського та Вандервельде, які домагалися об'єднання більшовиків з меншовиками. Більшість лівого крила Другого Інтернаціоналу не розуміла більшовиків.

Принцип збереження єдності в соціал-демократичній партії загалом вважався першочерговим. Центристський рух, або, як його почали називати, центризм, яким керував Каутський, займав основні теоретичні позиції в Другому Інтернаціоналі. Центристи іноді боролися поряд з лівими, захищаючи основні

принципи марксизму в боротьбі проти наступаючого ревізіонізму, а на практиці під видом боротьби за збереження партійної єдності об'єднувались з правими, і таким чином зісковзували на позиції опортунізму, прикриваючи його марксистськими фразами.

Але як би там не було, огляд діяльності Другого Інтернаціоналу вимагає об'єктивної оцінки, тобто треба бачити як його позитивні сторони, так і серйозні недоліки, які призвели до його краху. Характеризуючи роль трьох Інтернаціоналів, Ленін відзначав значення Другого Інтернаціоналу таким чином:

> *«Перший Інтернаціонал заклав фундамент пролетарської, міжнародної боротьби за соціалізм. Другий Інтернаціонал був епохою підготовки ґрунту для широкого, масового поширення руху в ряді країн. Третій Інтернаціонал сприйняв плоди праці Другого Інтернаціоналу, відсік його опортуністичну, соціал-шовіністичну, буржуазну та дрібнобуржуазну погань іпочав здійснюватидиктатуру пролетаріату» [33].*

Однак, перш ніж перехід від Другого до Третього Інтернаціоналу міг бути здійснений, робітничийчий клас та народи всього світу повинні були пройти крізь важкі випробування Першої світової війни.

Джерела:

1. К. Маркс Ф. Энгельс соч. т. 37, стр. 209

2. “Protokoll des Internationalen Arbeiterkongresses zu Paris, 14-20 Juli 1889” Nurnberg, 1890 S.1.

3. Ibid

4. Ibid S. 3.

5. G. D. H. Cole, The Second International 1889–1914, London, 1956, part I, p. 26

6. В. И. Ленин ПСС т. 31, стр 181

7. «Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses der Tonhalle Zurich vom 6 bis 12 August 1893», Zurich, 1894, S. 40-41. См. также «Международные социалистические конгрессы», СПб., 1904, стр. 21-23.

8. «Международные социалистические конгрессы», стр. 25.

9. В. И. Ленин ПСС т. 25, стр. 295

10. К. Маркс Ф. Энгельс соч. т. 34, стр. 234

11. К. Маркс Ф. Энгельс соч. т. 36, стр. 280

12. К. Маркс Ф. Энгельс соч. т. 22, стр. 237

13. К. Маркс Ф. Энгельс соч. т. 22, стр. 543

14. K. Kautsky, Bernstein und die Dialektik, «Neue Zeit», 1899, XVII, s. 46-47.

15. Д. Рязанов, Очерки по истории марксизма, т. I, М., 1928, стр. 204, 275.

16. Rosa Luxemburg, Rede zum Programm erhalten auf dem Grundungsparteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Sparta- kusbund) 29-31 December,

1918; Verlag Rote Fahne, Berlin, 1919, S. 7.

17. К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные письма, 1953, стр. 487 – 488

18. «Die Neue Zeit», XVII, 2, 1899 r.

19. E. R. Pease, History of the Fabian Society, London, 1924, p. 236.

20. «Международные социалистические конгрессы», стр. 36.

21. Daniel de Leon, Flashlights of the Amsterdam Congress, New York, 1906, p. 152-153.

22. «Internationaler Sozialisten-Congress zu Paris», Berlin, 1900, S. 27.

23. В. И. Ленин ПСС т. 23, стр. 1

24. В. И. Ленин ПСС т. 17, стр. 236, 237

25. «Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart, 18-24 August 1907», Buchhandlung Vorwärts, Berlin, 1907, S. 25. (В дальнейшем «Inter- nationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart»)

26. «Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart», S. 25.

27. Ibid., S. 101.

28. «Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart», S. 86.

29. В. И. Ленин ПСС т. 16, стр. 75, 514

30. «Ausserordentlicher Internationaler Sozialisten-Kongress zu Basel, 24-25 November 1912», Buchhandlung Vorwärts, Berlin, 1912, S. 23-27. (В дальнейшем «Ausserordentlicher Internationaler Sozialisten-Kongress zu Basel».)

31. «Ausserordentlicher Internationaler Sozialisten-Kongress zu Basel» S. 23-27

32. Журнал «Коммунистический Интернационал», № 12, 1920 г., стр. 2233, 2234.

33. В. И. Ленин ПСС т. 38, стр. 303

Оригинальная статья